

Hvorfor blev slaveriet afskaffet – i middelalderen?

- af Michael Pihl

Slavelænker fra vikingetidens Dublin

"... Da er det godt, hvis mennesker ved frigivelsens gave kan blive ført tilbage til den frihed, som det oprindeligt var født ind i, fordi det af naturen fra begyndelsen var frit, men ved landenes lov var blevet bragt under trældommens åg. Således bevæget af sådanne overvejelser og af følelser af fromhed, skænker vi jer friheden og romersk borgerskab; Montana og Thomas, slaver af den hellige romerske kirke, som vi med Guds hjælp regerer over og vi skænker jer frit al ejendom, som I besad i trældom" – Pave Gregor d. Store (ca. 540-604) omkring år 600 e.Kr. i et frihedsbrev til to slaver, som havde tilhørt den romerske kirke.¹

Indledning

I ovenstående kildecitat fra den tidlige middelalder frigiver pave Gregor d. Store to slaver ved navn Montana og Thomas og begrundet deres frihedsbrev med kristelige motiver og en ny opfattelse af mennesket som frit af naturen. Gregor d. Store gjorde dermed op med en opfattelse af slaveri som en uundgåelig og naturlig samfundsinstitution – den opfattelse af slaveriet som f.eks. Aristoteles nærede i oldtidens Grækenland. Oldtidens civilisationer var næsten alle slavesamfund: Ægypten, Grækenland og Rom. Alle byggede de i et eller andet omfang på ufri og tvungen arbejdskraft. Imidlertid forsvandt slaveriet som normal samfundsinstitution i middelalderens kristne Europa.

Der var nok stadig slaver visse steder i slutningen af højmiddelalderen, særlig i kristenhedens grænseområder i Spanien, i Østeuropa og i det hellige land, men som normalitet og produktionsmåde forsvandt slaveriet fra Vesteuropa i middelalderen. Hvorfor? Det var en langstrakt proces med regionale forskelle og et samspil af forskellige årsager, der udgjorde baggrunden for denne udvikling. Alligevel var det en historisk revolution, da kristenheden for første gang afskaffede slaveriet. Slaveriets afskaffelse forbindes jo normalt med oplysningsti-

¹ Læs kilden: <http://centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/gregor1-om-menneskets-naturlige-frihed-og-frigivelse-af-slaver.html>

Vi må ikke forestille os, at den kristelige religions ånd nødvendigvis er imod slaveri – Adam Smith, økonom (1763)

Kirken spillede ingen rolle i slavesystemets langsomme sammenbrud” – Robert Fossier, historiker (1970).

Kristendommen fordømte ikke slaveriet, den gav det blot en overfladisk skramme” – Georges Duby, historiker (1974)

Den nødvendige konsensus for slavesystemets opretholdelse blev undergraved på to niveauer: de frie fattige ophørte med at betragte slaverne som det kvæg, der var tildelt dem af de rige og som loven forbød dem at blande sig med; og slaverne fandt i sakramenterne, som de modtog, en retfærdiggørelse for deres håb om at opnå menneskelige forhold og som følge heraf: friheden. – Pierre Bonnassie, historiker (1991)

Men den første gang slaveriet blev udryddet noget sted i verden var ikke under renæssancen eller oplysningstiden. Det var under den 'mørke middelalder'. Og det blev opnået af kloge kirkeledere, som først udvidede sakramenterne til slaverne og kun foreholdt dem præsteordinationen. [...] Eftersom slaverne var kristne, begyndte præster at opfordre ejerne til at give deres slaver friheden som en 'uendelig agtværdig gerning' som hjalp dem opnå frelsen. – Rodney Stark, religionssociolog (2016)

den og 1800-tallets abolitionisme, men historisk set var dette blot anden gang slaveriet blev udgrænset fra Europæisk kultur. Historiens første afskaffelse af slaveriet fandt nemlig sted i middelalderen og hang bl.a. sammen med udbredelsen af det kristne menneskesyn.

I romertiden havde store godsejere haft slaver til landbrugsarbejdet, men efter Roms fald blev slaveriet i første omgang ikke afskaffet, men reduceret betragteligt. Dette var i virkeligheden en usædvanlig udvikling i verdenshistorien, hvor middelalderkulturen i Europa adskilte sig fra tidligere europæisk kultur og fra andre ikke-europæiske civilisationer, hvor slaveinstitutionen var normen snarere end undtagelsen. Nu voksede frem i middelalderens Europa den tanke, at slaveriet enten slet ikke burde findes, eller i hvert fald burde begrænses. Det vil sige, at slaveriet som udbredt samfundsinstitution for første gang i verdenshistorien blev afskaffet – ikke i renæssancen eller i oplysningstiden – men i den kristne middelalder. Herefter blev slaveri – ikke fra den ene dag til den anden, men i stigende grad – forbundet med noget forkert. Denne holdningsændring betød så, at slaveriet i størstedelen af det kristne Europa stort set forsvandt i tiden omkring 1100 e.Kr.

Tidspunktet for slaveriets afskaffelse varierer, men omkring slutningen af 1000-tallet var slave-

institutionen næsten væk i de fleste lande i Vesteuropa. Historikere er uenige om årsagerne hertil og mange har tilsyneladende svært ved at forklare dette bemærkelsesværdige middelalderfænomen. I bogen "Slaveriets Historie" (2016) giver den svenske historiker Dick Harrison desværre ingen forklaringer på landbrugsslavernes forsvinden i middelalderen: Slaverne blev for "dyre i drift", skriver han, men forklarer ikke nærmere, hvad hermed menes? Udover landbrugsslaverne forsvandt også husslaverne i middelalderen, men her opgiver Harrison helt en forklaring og lader spørgsmålet stå som - "en gåde" (s. 60). Traditionelt har marxistiske og radikale historikere kun villet forklare slaveriets forsvinden i middelalderens Europa med militære og økonomiske årsager.² Derved overser de en afgørende kulturel indflydelse fra kristendommen i middelalderen, hvor slaveriet endte med at blive anset for noget uetisk, ukristeligt og forkert.

Udviklingen mod slaveriets afskaffelse faldt nogenlunde sammen med fæstevæsenet og feudalsamfundets fremvækst, men uden, at der nødvendigvis – som i et forsimplet, marxistisk klassekampsskema – foreligger en entydig sammenhæng mellem de to udviklingstræk. Således har marxistiske historikere f.eks. ofte fejldateret indførelsen af hjælploven alt for sent for at få det til at passe med fæstevæsenets vækst og slaveriets afskaffelse visse steder i tidlig

² Jf. Adam Smith: *Lectures in Jurisprudence*, Oxford (1763/1978) s. 191; R. Fossier: *Historie sociale de l'Occident médiéval*, Paris (1970) s.65; G. Duby: *The Early Growth of European Economy*, Ithaca (1974) s. 32

middelalder. Derimod har arkæologer påvist, at indførelsen af tekniske forbedringer i landbruget tidsmæssigt faldt før udviklingen mod slaveriets afskaffelse og snarere var en konsekvens af end årsag til fæstevæsenets udvikling. Som sagt er sammenhængen mellem indførelsen af den feudale produktionsmåde og slaveriets afskaffelse dog ikke så entydig i Europa, hvor der er store regionale og tidsmæssige forskelle. Marxistiske historikere har naturligvis afvist indflydelsen fra kristendommen og vil kun forklare slaveriets afskaffelse med rent økonomiske forhold. Overordnet set kan man jo betvivle, om gratis, tvungen arbejdskraft nogensinde har været uøkonomisk. Det var det jo f.eks. ikke for sydstaternes plantageejere i Amerika i tiden før 1865. Men i hvert fald er det i dag en udbredt opfattelse blandt flere historikere, at økonomiske forklaringer bør suppleres med en forståelse af en voksende, kulturel modvilje mod at holde kristne som slaver.³

Fra det romerske villasystem til middelalderens feudalsystem

Feudalismen voksede naturligt ud af vanskelige omstændigheder i Europa i den tidlige middelalder og er ikke et teoretisk udtænkt samfundssystem. Efter Roms fald og sammenbruddet af en statslig militærmagt opstod lokale behov for beskyttelse via et krigeraristokrati og et økonomisk system til at opretholde sikkerhed og forsyning. Feudalsystemet var som sådan ingen europæisk specialitet og opstod på lignende vis f.eks. i Asien omkring samurai og gods-ejerklassen i middelalderens Japan. I Europa opstod feudalsamfundet som en konsekvens af romerstatens sammenbrud og en militærteknisk udvikling, der især muliggjorde en rytteribaseret krigerelite. Historikere har været uenige om, hvordan middelalderens feudalisme helt præcis skulle defineres, bl.a. fordi der var regionale forskelle i systemets opbygning og udvikling. I det store hele var der dog en række fællestræk ved middelaldersamfundenes opbygning og måden, hvorpå man løste social-økonomiske, dyrkningsmæssige og militære udfordringer efter Romerrigetets sammenbrud. Godssystemet var et rudimentært økonomisk system, der skaffede fødevarer og nødvendige materialer og som udgjorde grundlaget for feudalsamfundet. Det byggede til en vis grad på de tidligere romerske villaer eller romerske godser, hvortil store dele af bybefolkningerne vandrede efter romerstatens sammenbrud og som tilhørte familier af store og mindre jordejere. Efter Roms fald var det nødvendigt at udvide den lokale produktion af landbrugsvarer, fordi varestrømmen til de store byer i nogen grad var brudt sammen.

Landbrugslaver blev i middelalderens feudalsamfund nogle gange fæstebønder og visse steder blev disse fæstebønder livegne, hvilket betød at de ikke måtte forlade det landområde, som de dyrkede for godsejeren. Og hvis godsejeren solgte sin jord, fulgte disse livegne fæstebønder med over til den nye jordejer og arbejdede for ham. Så godsejerne kunne udvide deres jord ved at få fæstebønder til at rydde skovområder i Europa, mens fæsterne fik den fordel, at de for det første opnåede en friere status, hvis de tidligere havde været slaver og for det andet kunne beholde og sælge en del af deres produktionsoverskud på markedet. I 800-tallets Europa var de fleste bønder fæstebønder, men ikke alle var formelt livegne og bundet til deres stavn.

I Romerriget var skatteopkrævere jævnlige draget ud på landet for at vurdere jordejernes skattebetalingsevne, men pengeøkonomien forsvandt eller blev i hvert fald reduceret efter Roms fald. Derfor opstod den praksis f.eks. i Frankerriget under Karl den Store, at et bestemt antal soldater skulle stilles til rådighed for feudalherren og dermed udgøre jordejernes skyldighed i forhold til, hvor meget jord de havde. Det indebar vanskeligheder for små jordejere,

³ Jf. P. Bonnassie: *From Slavery to Feudalism in South-western Europe*, Cambridge (1991) s.32; R. Stark: *Bearing False Witness – Debunking centuries of anti-catholic propaganda*, Templeton (2016) s.82.

som næsten uvægerligt selv måtte yde den krævede militærtjeneste i perioder af foråret og sommeren, hvor landarbejde med såning og høst normalt krævede deres fulde arbejdsindsats og det betød også at små jordejere var udsat for feudaltherrens straf for ikke at leve op til deres forpligtelser. Det kunne indebære, at småbondens jord blev overtaget af feudaltherren. For at slippe ud af dette pres, besluttede en del små jordejere at overgive deres jord til større jordejere, der lånte den tilbage til småbønderne til gengæld for en årlig afgift. Så for at slippe for militærtjeneste overgav man sin jordejendom til en større feudaltherre, som altså til gengæld gjorde bønderne til fæstebønder på sin godsejendom og ydede dem økonomisk og militær beskyttelse. Småbonden mistede naturligvis status ved overgangen til at blive fæstebonde, men han var stadig en fri mand. Overgangen fra det slavebaserede villasystem i romerriget til feudalsamfundet har ikke alene afskaffet slaveriet i Europa, men det var en af de økonomiske faktorer, som bidrog til en reduktion og endelig afskaffelse af trællevæsenet. Men hvad var en slave?

Hvad var en slave?

Aristoteles definerede i oldtidens Grækenland slaver som talende "redskaber". En slave var "en ejendel med en sjæl" og i status på linje med husdyr:

"Sådan er de mennesker, hvis naturlige opgave det er at bruge deres legeme, og hvis højeste evner netop ytrer sig derved. For dem er det bedst at blive behersket på denne måde... For af naturen er de bestemt til slaver, som kan være en andens ejendom, og derfor også er det, og som har så megen del i fornuften, at de opfatter men ikke kan tænke selvstændigt. For alle de andre levende væsener følger ikke fornuften, idet de opfatter den ved sansning, men ledes af deres fornemmelser. Den brug, der gøres af disse to forskellige slags væsener, er nu heller ikke synderlig forskellig, idet det arbejde, som er nødvendigt for livets ophold, ydes ved hjælp af legemet for begge parters vedkommende, så vel slaverne som de tamme dyr."⁴ Også den romerske landbrugsforfatter Varro definerede slaver som "talende redskaber."

Det er vanskeligt at fastsætte et entydigt tidspunkt for slaveriets forsvinden i middelalderens Europa. Det skyldes bl.a. at middelalderlige lovtekster ofte bruger forvirrende, forskellige betegnelser for slaver og tidsmæssige og regionale forskelle i den europæiske udvikling gør det også svært at udlede en entydig definition af slaver. Middelaldertekster bruger nogle gange betegnelsen 'servi' om ufrie mænd og 'ancillae' om ufrie kvinder, men de samme betegnelser kan også optræde som udtryk både for slaver og fæstebønder. Slaveinstitutionen har nok været yderpunktet i et bredt spektrum af afhængighedsformer, men mellemformer mellem fæstebonde og slave ændrer ikke ved det faktum, at slavetilstanden reducerede mennesket til en absolut ufri og retsløs tilstand helt uden for det almindelige samfund. Selvom en fæstebonde ikke ejede jord og stod i et troskabsforhold til sin herremand, så var hans status en anden end den ufrie slaves tilstand – "som primitive dyr". Slaver havde sjældent ret til ejendom, de havde ingen ret til deres børn, som slaveejeren havde ejendomsretten over, og de stod i det hele taget uden for det menneskelige fællesskab. Den franske historiker Pierre Bonnassie definerer slaven som et dehumaniseret væsen, hvis produktion og reproduktion helt blev kontrolleret af andre. Dvs. et væsen, der i de fries øjne ikke var en mand eller en kvinde, men et desocialiseret væsen udenfor grænsen af det menneskelige fællesskab. Ifølge Bonnassie mistede frie folk deres menneskelige status, når de blev reduceret til slaver og de

⁴ Læs kilden: http://www.hitmedhistorien.gyldendal.dk/hmh-7/hmh7_kap1_sup_opg_slaver.htm

eksisterede ikke længere for gruppen, selv ikke for deres egen familie. At denne opfattelse visse steder havde overlevet i den tidlige middelalder, viser det forhold, at kvinder havde ret til skilsmisse og til at gifte sig igen i England og Spanien, hvis deres mænd faldt i slaveriet. Lex Ripuria – en germansk lovsamling fra omkring år 630 – slog ligeledes fast, at enhver rhinlænder og hans familie ville få status af trælle, hvis en fri mand giftede sig med en træl.⁵

Fæstebønder var ikke på samme måde udsat for vilkårlig og brutal vold og deres status af frie gav dem også ret til f.eks. at eje noget selv. En slave var altså et slags ikke-menneske med status på linje med husdyrs. Den tekniske og økonomiske udvikling i middelalderen bidrog dog sammen med indflydelsen fra kristendommen til efterhånden at afskaffe slaveriet i Europa.

Den tekniske og økonomiske udvikling

Højmiddelalderens dynamiske udvikling af nye teknikker, metoder og en økonomisk vækst i landbruget bidrog i høj grad til at lette behovet for fysisk, tvungen arbejdskraft. Denne udvikling kunne visse steder forstærke en overgang fra slavearbejdskraft i landbruget til fæstebønder. Når der f.eks. skulle rekrutteres arbejdskraft til slidsomt arbejde med rydning og opdyrking af skovarealer eller marginaljord, viste frigivne fæstebønder sig ofte at være mere motiveret arbejdskraft end slaver, der også skulle overvåges og holdes i fangenskab. Det betyder ikke at forskellige belønninger og bonus-ordninger ikke blev anvendt og i praksis også fungerede til at anspore slaver i middelalderen til at yde en ekstra indsats – historikeren David Wyatt anfører en række sådanne belønningsformer, som slaveejere i Britannien brugte til at få slaverne til at yde noget mere⁶ - men i det lange løb var fri arbejdskraft mest motiveret for en vedvarende og engageret indsats. Hertil var fæstebønders arbejdskraft bedre motiveret for det hårde slid, hvis de selv fik dyrkningsret over det udvidede landbrugsjord. Og godsejeren udvidede sit landområde og dermed sin formue. En teknisk og økonomisk udvikling i løbet af middelalderen bidrog altså til at reducere og fjerne grundlaget for slaveriet i Europa. Den økonomiske vækst skabte i højmiddelalderens Europa desuden ofte forudsætninger for social mobilitet og dermed også for slavers frigivelse.

Derudover var fødselsraten blandt slaver ofte ret lav og det kunne være dyrt og uøkonomisk f.eks. om vinteren at holde og overvåge store slavebefolkninger på landet. Slavehold havde i Romerriget været økonomisk på grund af store, åbne markeder, men en stor del af denne åbne økonomi var brudt sammen med Romerrigets fald i den tidlige middelalder.

Den manuelle rotationsmølle var i Romerriget næsten udelukkende drevet af (ofte kvindelige) slaver på lange, trælsomme arbejdsdage. Vandmøllen erstattede mange steder i løbet af middelalderen efterhånden behovet for denne slavearbejdskraft. Historiske undersøgelser har vist at vandmøllen først blev taget i udbredt brug og dominerede i Europa fra 800-tallet til 1000-tallet. Før denne fase fandtes vandmøllen visse steder, men som et sjældent og eksklusivt redskab.

Nogenlunde samtidig gjorde en udbredt anvendelse af nyt træk – og seletøj til heste og åg til okseband det muligt i højere grad at bruge husdyr til pløjning i landbruget. En mere udbredt brug af vandmøllen, af tekniske redskaber til udnyttelse af husdyrs arbejdskraft og en øget brug af landbrugsredskaber af jern og metal som f.eks. hjulploven har i nogen grad lettet byrden for arbejdskraften i landbruget. Hjulploven og trevangsbruget bidrog bl.a. til et øget kornudbytte i Europa på 50% fra 800-tallet til 1100-tallet. De gammeldags slavedrevne storgodser

⁵ Læs kilden: <http://centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/lex-ripuria-om-frigivelse-etc.html>

⁶ David Wyatt: *Slaves and Warriors in Medieval Britain and Ireland, 800-1200*, Leiden (2009)

i stil med de romerske villaer var på grund af deres tunge struktur, arbejdskraftens manglende motivation og deres herrers manglende interesse for landbrugsdriften ofte langsommere til at udnytte nye metoder og redskaber, hvorimod mindre landbrug drevet af fæstebønder eller selvejere tog mere initiativ til nyopdyrkning og brug af middelalderens tekniske udvikling. De fleste vandmøller i 800- og 900-tallets Katalonien og Italien blev f.eks. iværksat og udnyttet i fællesskaber af mindre jordejere. Den tekniske udvikling fra 800-1000-tallet førte ikke direkte og mekanisk til slaveriets afskaffelse i middelalderen, men i et samspil med højmiddelalderens økonomiske vækst bidrog den til en omlægning af dyrkningsmetoder i landbruget, som igen førte til ændret udnyttelse af arbejdskraft, hvor godsejere og fæstebønder var mere effektive end slaver. Men der skal mere end teknologisk udvikling og økonomiske motiver til helt at forklare slaveriets forsvinden i middelalderen.

Den norske høvdingesaga 'Heimskringla' fortæller f.eks. om høvdingen Erling Skjalgsson, der i begyndelsen af 1000-tallet havde økonomisk interesse i at lade sine trælle arbejde ekstra og derved spare op til at deres egen frihed. Skjalgssons trælle kunne altså spare op og for et vist pengebeløb købe sig fri hos deres herre. "Med disse penge købte Erling sig andre trælle" – fortæller dernæst den islandske kongesaga og illustrerer hermed med al tydelighed, hvordan økonomiske faktorer og motiver bestemt ikke gjorde det alene, når slaveriet efterhånden blev udfaset i det kristne Europa.⁷

Færre krigsfanger?

Nogle historikere har ment, at slaveriets afskaffelse i middelalderen måtte hænge sammen med at Romerriget sammenbrød og fraværet af den romerske hærs krige og krigsfanger skulle have ført til et mindre udbud af fanger på slavemarkedet. Men den teori holder ikke og sammenhængen mellem de to udviklinger synes at have været langt mere indirekte. For det første fortsatte krig og slavebinding af fjender i allerhøjeste grad i den tidlige middelalders voldssamfund. Angelsaksere bekrigede og trællebandt keltere, keltere slavebandt angelsaksere og angelsaksere blev solgt som slaver på galliske og keltiske slavemarkeder helt op i højmiddelalderen. Keltiske myter er fyldt med referencer til slaver og slavejagt og selv sagnet om Tristan og Isolde fortæller f.eks. om, hvordan Tristans første heltegerning udøves i kamp mod den irske ridder Morholt, som jævnligt sejlede til Cornwall for der at opkræve en årlig tribut i form af bl.a. slaver. Og det samme var tilfældet blandt vikinger og germanske folk i Nord og Østeuropa og i Gallien. "Følg mig og jeg vil føre jer til et land ... hvor I vil finde kvæg og slaver i overflod" – sagde f.eks. merovingerkongen Teoderik d. 1 iflg. krønikeskriveren Gregor af Tours, da han i 500-tallet førte sine krigere ind i Auvergne. Konstante småkrige mellem middelalderens riddere og feudalherrer indebar hyppige gidseltagninger og slavebinding af modstanderne.⁸

Ganske vist reducerede Karl den Store de indbyrdes feudalkrige i Frankeriget, men fortsatte til gengæld krigsførelsen for at udbrede og sikre rigets grænser, f.eks. mod sakserne i nord. Det har næppe reduceret udbuddet af slaver særlig meget. Dertil kommer, at krigen ikke var den eneste kilde til slaveriet i middelalderen: Fattigdom og gæld tvang ofte småbønder og fattige til at sælge deres børn som slaver. Mange slaver blev alene p.g.a. fattigdom solgt af deres egne familier i tidlig middelalder.

I en tilføjelse fra år 803 til den saliske lov; en sammenskrivning af germansk-frankiske stammelove fra tidlig middelalder, hedder det f.eks. at "... frygten for at blive solgt som slave

⁷ Læs kilden: <http://centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/snorre-sturlason-om-erling-skjalgssons-traellefrigelser.html>

⁸ Læs kilden: <http://centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/gregor-af-tours-om-traelbinding-af-adelige.html>

kan ikke undskylde mord på en fader, en moder, en onkel eller et familiemedlem". Endelig fortsatte retssystemet indtil slutningen af 900-tallet mange steder i Europa med at anvende slaveriet som alternativ til dødsstraffen for en lang række forbrydelser. I Katalonien blev trælbinding f.eks. stadig anvendt som straf i domme ved retssager i år 933, 987 og 988 og det samme var tilfældet i kongeriget León i år 994.

Så slaveriets afskaffelse i middelalderen synes altså ikke at kunne forklares med færre krige og et mindre udbud af slaver i denne periode. Dog har overgangen til middelalderens feudalkrige nok indirekte haft den betydning, at krigsslaver i højere grad end i romerriget kom fra samme sprogområde og kulturkreds som deres herrer og i kombination med kristendommens indflydelse har det derfor været vanskeligere i længden at fastholde slavernes status som væsensfremmede og dehumaniserede eksistenser.

Kristendommens indflydelse

Slaveriet indebar som sagt inhuman status af retsløse ikke-mennesker. Derfor var den kristne forkyndelse gradvist med til at bane vejen for en holdningsændring, der i et samspil med socialøkonomiske og tekniske årsager bidrog til slaveriets afskaffelse i Europa. Det skete gennem kirkens dåb og frigivelse af slaver, slavers nadverfællesskab med frie og den kristne forkyndelse af menneskers sjælelige lighed overfor Gud. Det var en langsom, men sikker udvikling. Langsom bl.a. fordi kirken i begyndelsen ikke direkte modsatte sig slaveriet som en institution i middelaldersamfundet. Sikker, fordi kristendommens kulturelle indflydelse på langt sigt undergravede grundlaget for slavesamfundets menneskesyn.

Kristendommen havde i udgangspunktet ikke entydigt fordømt slaveri som institution: Kristus og Paulus omtalte slaver uden at fordømme selve slaveinstitutionen i Romerriget. Kirkens holdning til slaveriet var tvetydig i senantikken og i den tidlige middelalder.

På den ene side betonedes apostlen Paulus f.eks. menneskets sjælelige lighed overfor Gud: "Alle I, der er døbt til Kristus, har jo iklædt jer Kristus. Her er ikke jøde og græker, træl og fri, mand og kvinde, for I er alle én i Jesus Kristus".

På den anden side accepterede Paulus også slaveri som en institution i samfundet: "Enhver skal blive ved med at være, hvad han var, da han blev kaldet. Var du slave, da du blev kaldet, så tag dig ikke af det – men kan du opnå frihed, så benyt dig hellere af det – for den, der blev kaldet til at tilhøre Herren, mens han var slave, er Herrens frigivne, ligesom den, der blev kaldet som fri, er Kristi træl... over for Gud skal enhver blive ved med at være, hvad han var, da han blev kaldet". Og i Paulus' brev til Efeserne, 6:5-9: "Slaver, adlyd jeres jordiske herrer, som var det Kristus, med frygt og bæven og af et oprigtigt hjerte... Gør jeres arbejde med god vilje ... I ved jo, at enhver skal få gengældt af Herren, hvad han gør af godt, hvad enten han er træl eller fri. Og I, som er herrer, optræd på samme måde overfor dem; lad være med at true. I ved jo, at de og I har den samme Herre i himlen, og han gør ikke forskel". I Paulus brev til Filemon sender han en undvegen slave ved navn Onesimos tilbage til herren Filemon, men han påbyder også Filemon at behandle slaven "... som en kær broder" og indskærper at han snart vil komme på besøg hos Filemon, formentlig for at sikre sig at den undvegne slave ikke bliver mishandlet.

Fra Paulus og senere fra kristne kirkefædre udviklede den tanke sig som f.eks. Lactantius gav udtryk for, at kristne var frie mænd, hvis sjæle var lige overfor Gud. Ulighed stred imod retfærdigheden, mente Lactantius.⁹

⁹ Læs kilden <http://www.centerforhistorieformidling.dk/senantikken-kristendommen/lactantius-om-lighed.html>

Mange kristne havde i senantikken og den tidlige middelalder selv været slaver og nærede modvilje mod slaveriet. Uanset social status som fri eller træl var mennesket ifølge de kristne kirkefædre åndeligt fri til at tjene Kristus. Heraf fulgte efterhånden den tanke at ingen kristne burde være slaver og at slaveejere derfor kun måtte tage ikke kristne som slaver, hvilket med kristendommens udbredelse efterhånden fjernede grundlaget for slaveriet mange steder i middelalderens Europa.

Kristendommens indflydelse på mildning af slaveri og på frigivelser af slaver som en kristen bodsgerning er tydelig allerede i senantikken, f.eks. i kejser Konstantins lovgivning fra år 321, hvor han som den første kristne kejser gjorde det lettere at frigive slaver og lod den kristne kirke være formidlende og legitimerende retsinstans i frigivelsesprocessen. Enhver, der med kirkens velsignelse blev frigivet, modtog fuld romersk borgerret. Desuden skulle det være tilladt at frigive slaver på søndage. "Enhver person, som med fromme hensigter og i kirkens skød, giver velfortjent frihed til deres slaver, skal opfattes som om, de har givet den med samme retsvirkning, som den romerske borgerret med dens ophøjede bestemmelser normalt tillod. Men det behager os [kejseren], at denne velgerning kun skal gives til personer, som udfører den i overværelse af en biskop."¹⁰ Konstantins love blev senere optaget i den romerske lovsamling Codex Theodosianus.

Udvidelsen af det kristne dåbs- og nadverfælleskab til slaver og ufrie mennesker gjorde det altså i middelalderen efterhånden vanskeligt at opretholde et dehumaniserende syn på slaver som sjæls- og viljeløse væsener med en status på linje med arbejdsdyr.

Kirkelige initiativer i den tidlige middelalder

Kirken betragtede i tidlig middelalder slaveriet som konsekvens af syndefaldet og en begrædelig følge af ondskabens realitet. Slaveriet var en forbandelse, som man ikke kunne gøre noget ved, mente mange gejstlige. Lige som fattigdom og lidelse i verden var slaveriet et onde, som kirken begræd og lindrede, men ikke alene kunne ændre. På den anden side forsøgte kirkens mænd ofte at mildne slavers forhold eller direkte at frigive slaver eller forhindre folk i at blive taget som slaver. Et eksempel på dette er kirkefaderen Augustin. Som en beklagelig følge af syndefaldet og Guds retfærdige straf for menneskets syndighed accepterede Augustin på den ene side slaveriet eksistens som institution i Romerrigets samfund: "Synden er den første årsag til slaveri, som har underkastet mennesket under mennesket, og dette er ikke sket uden Guds vilje", skrev Augustin i sin bog "Om Gudsstaten". Men samtidig fordømte Augustin heftigt slavehandlers jagt på fattigfolk i hans egen menighed og lokalsamfund i Nordafrika og i et brev fra omkring år 423 e.Kr. praler Augustin ligefrem med, hvordan hans kristne menighed i Hippo aktivt bekæmpede slavejægere og med nogle redningsaktioner mod slavejægeres skibe havde befriet nogle kristne afrikanere og bragt dem i sikkerhed.¹¹

Selvom kirken vitterligt og ubestrideligt forsøgte at beskytte slaver mod vold og slaveejerens brutale udskejelser, kunne en slave af sin ejer udsættes for vilkårlig fysisk afstraffelse og en slaveejer kunne i visse tilfælde ustraffet myrde sin slave. Gregor af Tours fortæller f.eks. historien om, hvordan kirken i Frankeriget omkring år 575 forgæves forsøgte at beskytte et undveget kærestepar af slaver mod den sadistiske grev Rauching, som først overfor kirken lovede sine slaver frit lejde, men dernæst i raseri over slaveparrets flugt begravede dem begge levende.¹²

¹⁰ Læs kilden: <http://www.centerforhistorieformidling.dk/senantikken-kristendommen/konstantin-lov-frigivelse-af-slaver-kirken.html>

¹¹ Læs kilden: <http://www.centerforhistorieformidling.dk/senantikken-kristendommen/augustin-kritik-af-slavejagt.html>

¹² Læs kilden: <http://www.centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/gregor-af-tours-om-brutal-slavebehandling.html>

Fra den tidlige middelalder spillede den kristne kirke rollen som formidlende og legitimerende retsinstans, når det drejede sig om at frigive slaver og når de frigivne og deres efterkommeres vundne status som frie skulle sikres og beskyttes (f.eks. kirkerådet i Agde år 506, i Orleans 549, kirkerådet i år 615, Markulfs formelsamling år 680 etc.). "Derfor har vi besluttet at anse det for at være i strid med troen, når man ikke respekterer de, som i kirken var blevet frigivet til Guds ære" - erklærede f.eks. det femte kirkeråd i Orleans, år 549 e. Kr.¹³

I år 633 besluttede det 4. kirkeråd i Toledo - under det visigotiske kongedømme - at jøder ikke måtte eje kristne som slaver, at frigivne slaver og deres børn under kirkens beskyttelse ikke måtte miste deres frie status, samt at frigivne slaver ikke burde præsteordineres, hvis de stadig stod i et afhængighedsforhold til deres herre. Det sidste formentlig for at undgå retslige stridigheder mellem kirken og adelen om gejstlige med ufri status. Endelig besluttede kirkerådet i Toledo, at kirkens egne slaver skulle kunne blive præster og gejstlige, hvis de forinden var frigivet; - "for det er imod religionen at lade dem forblive i trældom, som har modtaget de hellige ordeners ærværdighed".

Kristne missionærers arbejde i hele Europa for at frigive slaver og kirkens dåb af slaver bidrog efterhånden til en holdningsændring. Her bidrog kirkens indflydelse, en folkelig vækkesbevægelse i landbefolkningen, slavers dåb og deltagelse i nadverfællesskabet og flere eksempler på blandede ægteskaber mellem slaver og den frie underklasse til skabelsen af et slags ånds-fællesskab mellem frie og ufrie. En af de mest berømte blandede ægteskaber mellem en slave og en fri blev indgået i år 649, hvor den frankiske kong Klodevig d. 2 (634-658) giftede sig med sin britiske slavepige Bathilde (626-680). Omkring år 658 da Klodevig d. 2. døde, regerede Bathilde videre som formynder for deres ældste søn. Her brugte hun en tid sin magtstilling til en kampagne imod slavehandel og for frigivelse slaver i 600-tallets Frankerri-ge.¹⁴

Det indebar ikke slaveriets afskaffelse i Frankerriket under Bathilde, men hendes eksempel og senere helgenkåring afspejler den holdning, som efterhånden slog igennem. Også kirkerettens stigende anerkendelse af ægteskaber mellem slaver bidrog fra tidlig middelalder til udviklingen mod synet på slaverne som sjæleligt ligeværdige mennesker, der uretmæssigt var holdt i fangenskab.

Det var dog ikke sådan at kirken konsekvent og fra den tidlige middelalder bekæmpede slaveri som institution, for det gjorde den ikke. Kirken havde sine steder selv slaver på godser og landejendomme, som det da også fremgår af mange kilder, hvor gejstlige i skøder og testamenter frigav slaver på kirkelige institutioner.¹⁵

Men efterhånden slog en opfattelse af slaveriet som noget ukristeligt efterhånden igennem i middelalderens Europa fra ca. 500-800 e.Kr. I førømtalte frihedsbrev til to frigivne slaver udstedt omkring år 600 e.Kr. af pave Gregor d. Store (ca. 540-604) begrundes paven deres frihed med kristelige motiver og en opfattelse af mennesket som frit af naturen. Heri ligger et opgør med opfattelsen af slaveri som en uundgåelig og naturlig samfundsinstitution – den opfattelse af slaveriet som f.eks. Aristoteles nærede i oldtidens Grækenland.

Denne tanke skulle udvikle sig til visse gejstliges modstand mod selve slaveriet som institution fra omkring midten af 800-tallet. I løbet af den tidlige middelalder hørtes stemmer i den kristne kirke, som f.eks. Agobard af Lyons og abbed Smaragdus af Skt. Mihiel, der argumente-

¹³ Se bl.a. kilderne "Kirkelige Love og Regler og Praksis" fra tidlig middelalder:

<http://www.centerforhistorieformidling.dk/tidligmiddelalder.html>

¹⁴ Læs kilden: <http://www.centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/bathildes-kampagne-mod-slavehandel.html>

¹⁵ Læs kilden: <http://www.centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/biskop-remigius-om-frigivelse-og-overdragelse-af-slaver.html>

rede for slaveriets direkte afskaffelse. "At slaver således skal behandles rimeligt og retfærdigt og at de bør sættes fri," skrev f.eks. abbed Smaragdus til kong Ludvig den Fromme af Aquitanien i år 805 og han begrundede det med opfattelsen af slaveri som en konsekvens af syndefaldet, men også som et onde, der var imod Guds vilje: "En mand bør virkelig adlyde Gud og følge Hans bud efter bedste evne. Og blandt andre gode og prisværdige gerninger, så bør hver enkelt frigive slaver i betragtning af Hans overvældende kærlighed og i betragtning af, at det ikke er naturen, men synden, som har underkastet dem under én: For vi er alle født lige, men nogle underkastes andre ved synden."¹⁶

Senere omkring år 822 skrev abbed Agobard af Lyons en tilsvarende opfordring til den samme Ludvig den Fromme, da denne var blevet tysk-romersk kejser, og her belærte han statslederen om alle menneskers kristne fællesskab og sjælelige lighed overfor Gud: "Og hvor ordentligt, at de påkalder den ene Gudfader, fordi alle er blevet brødre – herre og slave, rig og fattig, lærd og uvidende, stærk og svag, øverste kejser og mest ydmyge arbejder. Nu afviser ingen den anden, ingen føler sig den anden underlegen, ingen føler sig den anden overlegen, fordi vi er ét brød, ét Kristi legeme, sandelig én Kristus". Abbed Agobard underbyggede denne fyrstebelæring ved henvisning til Paulus Første Korintherbrev (12:12-13): "For vi er alle blevet døbt med én ånd til at være ét legeme, hvad enten vi er jøder eller grækere, trælle eller frie, og vi har alle fået én ånd at drikke". Ganske vist fik disse formaninger jo ikke den tysk-romerske kejser Ludvig den Fromme eller andre verdslige herskere i tidlig middelalder til at afskaffe slaveinstitutionen og gøre op med tidens sociale hierarkier, men den kristne tanke om menneskets sjælelige lighed overfor Gud var første skridt på vejen mod slaveriets gradvise afskaffelse i løbet af middelalderens Europa.

Forbud mod salg af kristne som slaver

Udbuddet af slaver i middelalderens Europa var mindre eller bestod i hvert fald i højere grad af mennesker fra lokale egne eller nabofolk end det havde været tilfældet i Romerriget, hvis hær og krige ofte havde skaffet Rom slaver fra andre og fremmede kulturer end slaveejernes. Slaver blev ikke kun rekrutteret blandt krigsfanger, men kunne f.eks. også være gældsslaver, men det har i længden formentlig været ulig vanskeligere at dehumanisere folk fra eget kulturområde som slaver. I oldtidens Rom var slaven ofte en vildt fremmed, indfanget fra Romerrigets fjerne grænseegne, mens slaven fra middelalderens naboprovinser som oftest talte det samme sprog, delte den samme kultur og var måske kristen som sin herre. Det gjorde det formentlig vanskeligere i længden at opretholde slavernes status som dehumaniserede væsener. I hvert fald har det udfordret slaveriet i Vesteuropa, når gejstlige og kirken i stigende grad i løbet af middelalderen samtidig lod slaver omfatte af det kristne fællesskab.

En kristen modvilje mod at se andre kristne som slaver for kristenhedens fjender; muslimer, vikinger og jøder, ses allerede i den tidlige middelalder (jf. Toledo 633). Salg af kristne til hedninge var altså imod kirkens etik. Pave Gregor d. 3 skrev i år 731 til ærkebiskoppen af Mainz, at man i sager mod folk, som havde solgt kristne til hedninge, ligefrem skulle "udmåle den samme straf som for manddrab."¹⁷

Den engelske munk og historiker William af Malmesbury fordømte omkring 1065 "denne rædselsfulde virksomhed," at englændere blev solgt som slaver til danske vikinger.¹⁸ En hel-

¹⁶ Læs kilderne: <http://www.centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/agobert-af-lyon-om-faellesskab-og-lighed.html> + <http://centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/smaragdus-om-slaveriets-afskaffelse.html>

¹⁷ Læs kilden: <http://centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/gregor3-forbud-mod-slag-af-slaver-til-hedenske-ofringer.html>

¹⁸ Læs kilden: <http://centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/william-af-malmesbury-om-slavehandel-i-england.html>

genbiografi om den angelsaksiske biskop Wulfstan beskriver, hvordan han og kong Wilhelm Erobreren efter 1066 forsøgte at udrydde slavehandelen i England.¹⁹

"... Lad for fremtiden ingen i England fortsætte den forbryderiske forretning, som hidtil har været sædvane; at sælge mennesker som primitive dyr" – fastslog et kirkeråd i London i år 1102.²⁰ Denne kilde bevidner på den ene side, at slaveriet fortsat eksisterede, men at en holdningsændring på den anden side nu havde slået den moralske position igennem at slaveriet var en ukristelig praksis.

Omkring 1120 blev slaveriet derfor anset for at være en barbarisk og ukristen skik i England. Normannerkongen Wilhelm Erobreren bidrog ud fra økonomisk interesse, men også ud fra kristne motiver til denne udvikling, som kildeuddrag af hans love fra perioden 1066-1087 ganske klart bevidner: "Desuden forbyder vi enhver at sælge en kristen til udlandet og særligt ikke til hedninge. For der skal drages stor omsorg for, at deres sjæle, som Kristus gav sit liv for, ikke skal sælges til fortabelse."²¹

For en tid søgte slaveejere og handlere at skaffe sig trælle blandt hedenske folk i Østeuropa, hvorfra betegnelsen for visse østeuropæiske folk som 'slaver' da også stammer, men i længden blev slaveriet og udbuddet af slaver på slavemarkedet vanskeliggjort af kristendommens udbredelse og de europæiske folkeslags modtagelse af den kristne dåb.

Kirkelige og verdslige initiativer i højmiddelalderen

Den holdning, der forbød at holde kristne som slaver, synes at have slået igennem i den vesteuropæiske kristenhed – og efter efterhånden ligeledes en holdning, hvor man endelig begyndte at opfatte selve slaveriet som uetisk og ukristeligt. Og det var altså en holdning, der fulgte med kirkens stigende kulturelle indflydelse i Europa fra ca. 700-1050 og som blev yderligere forstærket som følge af kirkereformbevægelsens bestræbelser på at disciplinere kirken og styrke samfundets kristne moral i tiden ca. 1070-1100.

Denne udvikling ses f.eks. i England. Formentlig har magtskiftet ved den normanniske erobring af England forstærket overgangen fra slaveri til fæstelandbrug og en stærkere håndhævelse af den kristelige modstand mod slaveriet i Storbritannien. I England lod normannerkongen Wilhelm Erobreren landets værdier opgøre i den såkaldte 'Domesday Book' til brug for senere skatteopkrævere og af denne usikre kilde synes at fremgå, at slavernes antal lå på et usikkert sted mellem 10-20% af landbefolkningen omkring år 1086, men af kilderne fremgår også at denne slaveminoritet forsvinder i England i løbet af ca. 1066-1100. Formentlig skyldes denne udvikling de normanniske erobreres ønske om afgifter fra fæstebønder fremfor slaver og en kristen moral, der direkte forbød at sælge slaver som kristne. Således som det også kommer til udtryk i et kirkeråd i London i år 1102.

Historikeren David Wyatt²² er kritisk overfor, hvad han opfatter som ensidigt økonomistiske forklaringer på slaveriets forsvinden i Britannien i middelalderen. Iflg. Wyatt har det været typisk for både marxister, radikale og liberalistiske historikere, at historien om slaveriets afskaffelse i Britannien skulle passes ind i et særligt og ofte lidt firkantet økonomisk udviklings-skema. Wyatt fremhæver i stedet kulturelle faktorer som f.eks. kirkereformbevægelsens arbejde for at civilisere krigereliten og begrænse dens voldsudøvelse, der bl.a. omfattede slave- og gidseltagning af modstandere, og han fremhæver i stedet en "kulturel antipati" mod slave-

¹⁹ Læs kilden: http://centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/colman_om_skt-wulfstans_bandlysning_af_slavehandel.html

²⁰ Læs kilden: http://centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/kirkeraad_forbyder_slavehandel_1102_1171.html

²¹ Læs kilden: http://centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/wilhelm-erobrerens_love_om_slaveri.html

²² David Wyatt: *Slaves and Warriors in Medieval Britain and Ireland, 800-1200*, Leiden (2009)

riet, som skulle have vokset frem som følge af den normanniske ridderadels modvilje mod tidligere, barbariske, angelsaksiske og keltiske traditioner. Denne "kulturelle antipati" mod slaveriet blev så senere brugt som politisk legitimering af normannernes erobringer i 1100-tallet af Irland, Wales og Skotland. Iflg. Wyatt peger kilder som "Domesday Book" på en nedgang i slaveriet i England fra ca. 30% i år 1066 til ca. 10% i år 1086. Det er David Wyatts opfattelse, at historien om abolitionismen og kristne kirkefolks engagement i 1800-tallets anti-slavebevægelse har blokeret moderne historikers forståelse for, hvorfor middelalderens kirkefolk ikke bare kunne have gjort det samme og ofte var nødt til at indgå kompromisser med slaveinstitutionen i middelaldersamfundet.

Som nyankomne erobrere og pionerer var normannerne ligeglade med traditionelle skel mellem frie og slaver og de underlagde sig kontrollen med England gennem et feudalt samfundssystem, hvor faste afgifter og hoveri var mere attraktivt for dem end tvungen slavearbejds-kraft. Dog viser få enkelte eksempler på normanniske feudalherrer fastholden af slaver visse steder i det sydlige England, at slavevæsenet ikke nødvendigvis altid var uøkonomisk sammenlignet med fæstevæsenet. Den forstærkede proces mod slaveriets afskaffelse i England efter den normanniske erobring i 1066 hænger derfor også i høj grad sammen med den normanniske ridderklasses bundethed til kirkens etik og moral og hele kirkereformbevægelsens forstærkede arbejde på at forbedre og disciplinere samfundet og selve ridderklassen med en højere grad af kristelige motiver.

Iflg. historikeren David Pelteret²³ bidrog en kombination af økonomiske og kristelige motiver til at reducere slaveriet i England allerede i de ca. 150 før den normanniske invasion i 1066. Disse motiver drejede sig om fordele ved overgang fra slavearbejds-kraft til fæstebønder ved bl.a. nyopdyrkning, men også den kristne kirkes opfordring til at befri slaver som en bods – og barmhjertighedsgerning spillede en stor rolle. Kilder som skøder og testamenter dokumenterer iflg. Pelteret en markant stigning i antallet af slavefrigivelser i tiden 900-1066 i England, og denne proces blev kun forstærket og ført helt igennem efter den samfundsomvæltning, som den normanniske godsejerelites magtovertagelse indebar efter slaget ved Hastings i 1066.

Den kristne modvilje mod slaveriet synes først senere at være slået igennem i vikingernes Skandinavien. Nogle af de sidste referencer til trælle i Danmarks middelalderhistorie dukker op i Jyske Lov fra 1241 og i Absalons testamente fra 1201, hvor ærkebiskoppen på sit dødsleje i Sorø frigav slaver, bl.a. en kvinde, " ... der med urette var indtaget til træll".

Slaveri i det byzantinske rige

Slaveriet forsvandt aldrig i det byzantinske riges historie. Slaverne i Byzans blev betragtet som en andens ejendom og havde ingen rettigheder, f.eks. ikke til privat ejendom og til at aflægge vidnesbyrd ved retssager. Slaveejere var ansvarlige for deres slavers optræden og kunne ustraffet myrde dem, hvis de ville. Ganske vist forsøgte den ortodokse kirke at fremme et forhold af gensidige forpligtelser mellem herre og slave, som skulle mildne behandlingen af de ufrie, og kejser Justinian gav love i 500-tallet, der respekterede kirkens position som fredhellig for undvegne slaver, men som i Vesteuropa havde kirken selv slaver og talte ikke for et afgørende opgør med selve slaveinstitutionen i det byzantinske rige. Den byzantinske kejsermagt forsøgte i perioder at håndhæve love, der udtrykkeligt forbød f.eks. kristne byzantineres gældsslaveri, men ikke meget tyder på, at denne lov faktisk blev overholdt. Slaver i det byzantinske rige var beskæftiget i mange forskellige erhverv og funktioner, som landbrugsslaver, husslaver, håndværksslaver og som et særsyn ellers i den kristne middelalderverden var

²³ David Pelteret: *Slavery in Early Medieval England*, New York (1995)

der også eunukker ved det kejserlige hof og for adelen i det byzantinske rige. I løbet af højmiddelalderen synes en vis forbedring af byzantinske slavers status af have fundet sted og mellem ca. 1050-1200 blev således det kristne dåbs- og nadverfællesskab udvidet til også at omfatte kristne slaver. Under kejser Alexios Komnenos d. 1 fik kristne slaver lov til at indgå ægteskab og den ortodokse kirke spillede en legitimerende og formidlende rolle ved frigivelser af slaver i denne periode.

Historikeren Yoval Rotman²⁴ sporer i kilderne en mentalitetsændring i synet på slavernes status i Byzans, der i løbet af ca. 850-1000 i højere grad blev betragtet som individer og selvstændige, kristne mennesker, hvis forpligtelser overfor Gud var væsentligere end deres lydighed overfor deres verdslige herrer. Helgenberetningen om den hellige Andreas (870-936) – en såkaldt Tåbe i Kristus – fortæller om en slave, der efter en åbenbaring spillede skør for at opnå sin frihed til at tjene Gud fuldt og helt. Andreas helgenberetning stammer fra midten af 900-tallet og fortæller historien udelukkende fra slavens synspunkt. Tilsvarende fortæller Basilius den Yngres helgenberetning fra slutningen af 900-tallet om slavepigens Theodora, der i efterlivet af dæmoner afkræves bod for sine synder – alt sammen beskrevet fra slavepigens eget synspunkt og på en sådan måde, at vægten i vurderingen af hende tydeligvis er lagt over på om hun havde været en god eller en dårlig kristen, fremfor om hun havde været en god eller en dårlig slave²⁵.

Trods disse kirkeligt inspirerede tendenser mod slavers undertrykkelse fastholdt det byzantinske rige slaveriet længere end i Vesteuropa. Det skyldes først og fremmest det byzantinske riges geostrategiske position som bolværk og kristenhedens grænsestat mod islams ekspansion og konstante angreb fra midten af 600-tallet. I de muslimsk-byzantinske krige blev krigsfanger systematisk solgt som slaver, ligesom det var normalt at begge parter – både muslimer og byzantinske kristne – gennemførte plyndringstogter for at tage slaver fra modparten. Tilfangetagelsen af slaver og gidsler fra et fremmed sprog- og religionsområde gjorde det muligt at opretholde slavernes status som dehumaniserede væsener uden for det normale menneskelige fællesskab. Den voldsomhed og indædthed, hvormed de muslimske angreb mod det byzantinske rige blev gennemført og den kulturelle brutalisering, der heraf fulgte, modvirkede i længden afskaffelsen af slaveinstitutionen i øst.

Fortsat slaveri i kristenhedens grænseområder: Spanien, Østeuropa, Venedig og Det Hellige Land

Når slaveriets afskaffelse i Vesteuropa blev så langstrakt en proces, hænger det bl.a. også sammen med denne destruktive indflydelse fra muslimer, vikinger og slaviske, hedenske folk i kristenhedens grænseområder, der trods kirkens bestræbelser og den teknisk-økonomisk udvikling forlængede slaveinstitutionens levetid i Europa. Det var f.eks. tilfældet i 800- og 900-tallet, hvor vikinger i nord og muslimer i Spanien og Nordafrika i stor stil jagtede, solgte og efterspurgte europæiske slaver. Ifølge historikeren Michael McCormick²⁶ vidner frankiske, venetianske og arabiske kilder om en stigende handel i ca. 750-900 mellem Vesteuropa og det arabiske kalifat i Nordafrika og Spanien og McCormick mener, at en væsentlig del af denne europæisk-muslimske samhandel omfattede kristne slaver, der blev solgt for guld, sølv og silkestoffer. Arkæologiske fund i Skandinavien af arabiske mønter og vidnesbyrd om europæisk import af silkevarer og krydderier fra araberne bærer bl.a. vidnesbyrd om denne handel i tiden 700-850. McCormick mener, at Europa skulle have haft en form for "handelsoverskud"

²⁴ Yoval Rotman: *Byzantine Slavery and the Mediterranean World*, Cambridge, MA (2009), s. 153-166

²⁵ Rotman s. 154.

²⁶ Michael McCormick: "New Light on the 'Dark Ages': How the Slave Trade Fuelled the Carolingian Economy," *Past and Present*, nr. 177, s. 17-54.

med muslimerne p.g.a. betydelig eksport af kristne slaver til det muslimske Spanien og det arabiske kalifat. Ofte blev disse europæere kastreret, fordi muslimerne særligt efterspurgte den slags slaver og prisen på eunukker derfor var særlig høj.²⁷

Trods kirkens forsøg på at påvirke kristne herskere og riddere i Europa til en ny og kritisk holdning til slaveriet, trak indflydelsen fra muslimer, vikinger og visse europæeres pengebegær stadig i den anden retning. For eksempel fortæller en pavelig helgenberetning om nogle købmænd, der omkring år 748 ankom fra Venedig til Rom, hvor de straks gik i gang med at købe kristne slaver, som skulle sælges videre til muslimer i Nordafrika. Da den græske pave Zacharias (741-52) imidlertid hørte om venetianernes kristne slavehandel med muslimer og "hedenske vantro" blev han, iflg. denne paves helgenberetning, så rasende, at han lukkede markedet og frigjorde de pågældende slaver.²⁸

På grund af den muslimske ekspansions foreløbige afslutning i midten af 700-tallet og en deraf følgende nedgang i antallet af krigsfanger og som følge af en række pestepidemier i middelhavsområdet i 700-tallet opstod en relativ arbejdskraftmangel, der øgede den muslimske verdens efterspørgsel efter slaver i midten af 700-tallet. Det arabiske kalifat efterspurgte slaver, men araberne ville helst undgå at trælbinde andre muslimer. Og slavehandlerne fra Venedig forsøgte altså at profitere på denne markedsfordel, da pave Zacharias greb ind omkring år 748. Ifølge McCormick var prisen og fortjenesten på det muslimske slavemarked i 700- og 800-tallet dobbelt eller tre gange så høj som i Europa. Den kristne kirke forsøgte gentagne gange i middelalderen at stoppe og modvirke kristen slavehandel med muslimer og vikinger, men McCormick viser, at økonomisk udvikling og handelskapitalisme i middelalderens Europa bestemt ikke nødvendigvis undergravede slaveriet som institution. Dertil skulle en civiliserende, kulturel faktor til for på langt sigt at gøre sin virkning og den kom i middelalderen fra den kristne kirke.

Da kristne biskopper mødtes ved et kirkeråd i Meaux i år 845, vedtog de gejstlige en resolution, hvor de kritiserede kristne og jødiske købmænds salg af kristne slaver til muslimer i Spanien. Det gjorde de, dels fordi biskopperne i Meaux anså det for en åndelig katastrofe, at kristne blev solgt som slaver til muslimer, men også fordi de vidste, at mange af disse kristne slaver senere ville blive brugt som slavesoldater for halvmånen i kampen mod de kristne kongeriger i Nordspanien og imod frankeriget. Europæiske kræmmerkøbmænds salg af kristne som slaver til muslimer var altså ifølge de kristne biskopper ikke blot en kristen synd, men det var også en strategisk trussel mod selve kristenheden i Europa, fordi "... det store antal af fjender mod kongeriget derved blot øges"²⁹ – som der står i resolutionen fra dette kirkemøde. Historikeren og benediktinermunken Paulus Diaconus skrev tilsvarende i 700-tallet, at et voksende folketal i Europa førte til salg af kristne europæere som slaver, der af muslimerne senere blev brugt som slavesoldater mod kristenheden: "... Det er derfor, at store antal af slavesoldater [captivorum] nu ofte bliver drevet væk fra dette folkerige Germanien og bliver solgt til sydlige folk"³⁰.

Kilder bevidner, at Venedig var et knudepunkt i tidlig middelalder for slavehandelen og salget af kristne europæere til muslimske herskere i det arabiske kalifat. I flere traktater mellem Frankeriget og Venedig fik frankiske kejsere og konger indskrevet bestemmelser om at venetianske købmænd skulle afholde sig fra at sælge kristne og undersætter af de frankiske kejsere

²⁷ Læs kilden: http://centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/ibn-khurdahbeh_og_ibn-al-faqih-al-hamadhani.html

²⁸ Læs kilden: <http://www.centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/liber-pontificalis-pave-zacharias.html>

²⁹ McCormick, s. 45

³⁰ McCormick, s. 177

til muslimerne. Den ældst bevarede af disse traktater er indgået i år 840 mellem kejser Lothar af Frankerriget og konge af Italien på den ene side og republikken Venedig på den anden side.

Traktaten fra 840 anses af historikere for at være en bekræftelse på tidligere handelsaftaler mellem Venedig og Frankerriget og i aftalen lovede Venedigs købmandselite højtideligt at afstå fra at sælge kristne til de muslimske slavemarkeder. Traktaten med kejser Lothar forbød også kastration af mandlige slaver og den slog fast at kastrerende slavehandlere i Venedig selv skulle kastreres - som straf for deres ukristelige ugering. Kejser Lothar forlangte også i traktaten, at slavehandlere, der ikke overholdt disse bestemmelser og fortsat solgte kristne frankere til muslimerne, skulle udleveres af venetianerne til hans kejserlige domstole. Venedigs købmænd fik dog tilføjet traktaten, at de kunne slippe for kejserlig straf, hvis de kunne finde 12 mededsmænd, der ville sværge på den anklagedes uskyld.

En række kilder synes dog at påvise, hvordan disse bestemmelser kun i begrænset omfang er blevet overholdt. Omkring år 876 forsøgte dogen i Venedig igen at stoppe salg af kristne slaver til muslimerne, da han erfarede at sørøvere ofte blev brugt som mellemmand. I år 880 blev Lothar og Frankerrigets traktat med Venedig fornyet - og igen var der behov for nærmest ordret at gentage forbuddet mod at sælge kristne og frankiske undersåtter til muslimerne, blot denne gang lovede venetianerne, at de ikke ville sælge kristne frankere som slaver til muslimerne - "så længe det var frie folk" ["qui liberi sunt"], underforstået; så længe de ikke havde været slaver før. Behovet for at gentage og skærpe forholdsregler mod kristen slavehandel med muslimer bærer historisk vidnesbyrd om at mange købmænd i handelsrepublikken Venedig i 800-tallet simpelthen ikke overholdt disse aftaler og fortsatte med at sælge kristne Europæere som slaver til muslimerne, formentlig fordi der var så store indtægter at tjene på kristen slavehandel i det muslimske kalifat i 800 og 900-tallet. Forsøg fra kirken og Frankerrigets herskere på at stoppe den kristne slavehandel har nok bidraget til at reducere omfanget af slavehandelen i 800- og 900-tallet, men disse bestræbelser har ikke kunnet forhindre slavejagt på østeuropæiske kristne udenfor Frankerrigets magtområde.

I kristenhedens grænseområder fortsatte slaveriet længe efter at det var ophørt i Vesteuropa. Dels var slaveriet fortsat udbredt og alment accepteret i den muslimske verden til langt op i 1800-tallet og den ortodokse kirke var også i det byzantinske rige mindre kritisk overfor det end kirken udviklede sig til i vest. Dels bidrog konstante krige med islams erobringshære til et større udbud af krigsfanger, som det p.g.a. religions- og kulturforskellen var lettere at dehumanisere og fastholde som gidsler og slaver i konfliktområdet mellem kristenheden og hedenskabet. Det var tilfældet i Spanien, hvor konflikten mellem kristenheden og islam hærgede indtil 1492 og bidrog til at fastholde slaveriet, som spanierne senere førte videre i den nye verden. Det gjaldt også i nord, hvor hedenske vikinger fastholdt slaveinstitutionen langt op i højmiddelalderen og det gjaldt i korsfarerstaterne i det hellige land, hvor utallige kilder bevidner, hvordan muslimer og kristne gensidigt tog hinandens krigsfanger som gidsler og slaver. Korsfarerstaternes økonomi var ikke baseret på slaver, da det meste af landet blev dyrket af fæstebønder og frie bønder efter det feudale system, som man kendte i Europa. Slaver blev dog i mindre omfang anvendt i sukker-plantager og til visse militære byggeprojekter, men de kunne ikke erstatte bønderne og de faglærte håndværkere og købmænd i byerne, der udgjorde ryggraden i korsfarerstaternes handelsøkonomi. "I slutningen af 1000-tallet gjorde korstogene de store feudalherrer fortrolige med slaveriet. En af de overraskelser, der mødte vesteuropæerne, var at møde udbredelsen af denne praksis i Syrien. Guibert af Nogent var så meget desto mere forarget over at mange af disse slaver var kristne" - skrev historikeren Marc Bloch (side 29) i sit berømte essay om slaveriets afskaffelse i middelalderen. Så der var bestemt muslimske slaver i korsfarerstaterne, men deres økonomi var ikke baseret på det og det var

mindre udbredt end i nabostaterne Ægypten, Syrien og i de tyrkiske områder, hvor slaveinstitutionen holdt sig til langt op i historien. Slaveriet fortsatte derfor længere i kristenhedens grænseegne og i områder med handelsmæssig og krigerisk kontakt med den muslimske verden. Handelskontrakter fra Marseille i 1248-tallet vidner f.eks. om salg af muslimske kvinder som slaver - muligvis muslimske krigsfanger fra Sevilla, der i samme år blev erobret af spanske korsriddere.³¹ Også johanitteridderne på Rhodos og Malta tog muslimske pirater og krigsfanger som slaver og Malta havde derfor et slavemarked helt op til 1700-tallet.

Handelskontakter med den muslimske verden i bl.a. mamelukstaterne omkring Ægypten og det østlige middelhavsområde bragte i renæssancen slaveriet tilbage til flere italienske handelsbyer som Firenze, Genova og Venedig fra midten af 1300-tallet. Bystyret i Firenze accepterede igen slaveri i 1364 og selv kirkelige institutioner i Italien accepterede nu igen slaveriet, f.eks. da en abbedisse af San Marioklostret i Amalfi i 1388 lejede en slave ud til en købmand eller da pave Nikolaj d. 5 i 1452 tillod konger i Spanien at sælge muslimske krigsfanger som slaver. Slaveriets genkomst som samfundsmæssigt fænomen i 1300 og 1400-tallet var entydigt betinget af kontakten med den muslimske verden og afhang af den dehumanisering, som kunne opretholdes overfor sprog og kulturfremmede krigs- og handelsfanger.

Konklusion

Slaveriet var normen snarere end undtagelsen i historien og oldtidens civilisationer var slave-samfund. Derfor er slaveriets afskaffelse i middelalderens kristne Vesteuropa et markant skifte i verdenshistorien. Det var en gradvis samfundsudvikling og et samspil af flere forskellige årsager, der bragte slaveriet til fald i middelalderens Europa.

For det første byggede slaveinstitutionen på den tilfangetagne og tvungne arbejdskrafts status som et dehumaniseret væsen i stil med redskaber og husdyr. Og selvom middelalderen fastholdt et bredt spektrum af afhængighedsformer fra den ufri slave til den formelt frie, men stadig afhængige fæstebonde, så var slaveriet det absolutte, ufrie yderpunkt og indebar en helt og aldeles rets- og rettighedsløs tilstand af menneskelig fornedrelse. Dog blev det vanskeligere at opretholde slavernes status som talende redskaber, mælende dyr og ikke-mennesker i takt med den kristne kirkes udvidelse til slaverne af tros, nadver og dåbsfællesskabet, kirkens frigivelse af slaver som en bods- og barmhjertighedsgerning og kirkens rolle som formidlende og legitimerende retsinstant ved frigivelse af slaver. Når abbed Smaragdus, biskop Agobard af Lyon og andre gejstlige i 800-tallet og 900-tallet tog skridtet videre fra kirkens oprindelige prædiken af alle menneskers sjælelige lighed overfor Gud til ligefrem at prædike for afskaffelsen af selve slaveriet som samfundsinstitution bidrog det efterhånden også til en holdningsændring i retning af dets afskaffelse i Vesteuropa. Det blev også sværere at opretholde slavernes dehumaniserede status, fordi middelalderens slaver i højere grad end deres klassefæller i romerriget var krigs, gælds - og fattigdomsfanger fra samme sprog- og kulturområde som deres herrer. Endelig bidrog kristningen af landbefolkningen og blandede ægteskaber mellem frie og ufrie også til at nedbryde skellet mellem slaver og frie. Så indflydelsen fra kristendommen på slaveriets afskaffelse i Europa var helt afgørende og formentlig har kirkereformbevægelsens disciplinering af både den gejstlige og verdslige kristelighed fra midten af 1000-tallet også fremskyndet denne holdningsændring.

Udover kulturelle faktorer forbundet med kristendommen bidrog også middelalderens tekniske, økonomiske udvikling og fremvæksten af feudalsamfundet til at reducere behovet for slavers tvungne, fysiske arbejdskraft.

³¹ Læs kilden: http://www.centerforhistorieformidling.dk/middelalderen/salg_af_en_saracenerpige_1248.html

Middelalderens tekniske udvikling af bedre metalredskaber som f.eks. hjulploven, den bedre udnyttelse af vand – og vindmøller og nye redskabers bedre udnyttelse af husdyrs arbejdskraft bidrog alt sammen til at lette behovet vor tvungen fysisk arbejdskraft.

Endelig fremskyndte også overgangen fra det slavedrevne dyrkningssystem i romerriget til middelalderens feudalsamfund med fæstebønders mere motiverede arbejde for nyopdyrking, rydning og brug af nye dyrkningsmetoder en reduktion og til sidst en afskaffelse slaveriet i Europa. Dog var sammenhængen mellem feudalismen og slaveriets afskaffelse langt fra så entydig som visse historikere tidligere har antaget, fordi slaveriet fortsatte flere hundrede år efter feudalsamfundets udvikling. Der skulle mere end økonomiske-tekniske faktorer til at afskaffe slaveriet, bl.a. fordi indtægterne fra frigivne slaver ofte blot blev brugt til at købe nye trælle og fordi de tekniske og socialøkonomiske faktorer først fik deres afgørende indflydelse på slaveriets afskaffelse i samspillet med indflydelsen fra den stigende kristne modvilje mod slaveriet.